

Zorka Renić
Tina Gatalica

UDK: 655.1/3-05(497.5Bjelovar)Weiss, L.
Izvorni znanstveni članak
Rukopis prihvaćen za tisak: 11.1.2017.
DOI: <http://doi.org/10.21857/ydkx2c30d9>

PETNAEST BJELOVARSKIH GODINA LAVOSLAVA WEISSA

Sažetak

U radu donosimo portret bjelovarskog tiskara, nakladnika i knjižara Lavoslava Weissa, koji je u Bjelovaru živio i radio 1903. – 1918. To je vrijeme demokratizacije i modernizacije grada te jačanja građanskog staleža, što je usko povezano s većom potrebom za knjigama, časopisima, novinama i općenito tiskanim publikacijama. U radu pokazujemo da je Weiss znao odgovoriti na te potrebe i da je imao iznimno važnu ulogu u kulturnom, društvenom, gospodarskom i političkom životu grada.

Ključne riječi: Lavoslav Weiss; Bjelovar; tiskarstvo; nakladništvo; knjižarstvo.

1. UVOD

Kraj 19. i početak 20. stoljeća razdoblje je intenzivnog razvoja Bjelovara na svim područjima. U svega nekoliko desetljeća grad od vojničkoga, preko trgovačkog, prelazi u obrtno i industrijsko doba. Tako se najkraće može opisati razvoj Bjelovara 1871. – 1914. godine, kada započinje Prvi svjetski rat koji djelomično remeti zacrtane putove. Razvoju Bjelovara pogodovali su zakonski, povijesni, politički, prometni, gospodarski, demografski i drugi čimbenici. Postojeća vojna struktura spojena je s građanskom, odnosno vojna elita postala je dio građanske elite, a osim toga Bjelovar i okolicu nastanjuju mnogi Židovi.¹

¹ Zapovjednik Varaždinskoga generalata general Beck vrlo je rano povjerio Židovima nabavljanje vojničke odore i dopustio im boravak u Bjelovaru i Koprivnici (prije 1757). Ipak, Židovi su u područjima Vojne krajine pravnu i građansku ravnopravnost u Hrvatskoj stekli 1873. godine u vrijeme bana Ivana Mažuranića. Od 1873. godine počinje njihovo gospodarsko, ali i političko uzdizanje u hrvatskom društvu. Židovi se u Hrvatsku naseljavaju prvo u manja mjesta, a tek kasnije, usporedno s razvojem gradova i gospodarstva, sele u veće gradove. Tako je bilo i s Bjelovarom, gdje se Židovi prvo naseljavaju u bjelovarskoj okolini, a kasnije, povećavanjem broja doseljenih Židova, sele se u grad. Bjelovarski Židovi mahom su se doselili iz Mađarske.

Prema: Dobrovšak, Lj. 2006. Prva konferencija Zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austrougarske monarhije u Brodu na Savi 1909. godine. *Scrinia Slavonica* 6(1), 234-266. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/7488>; Dobrovšak, Lj. 2004. Židovi i njihov utjecaj na transformaciju naselja podravske višegraničja krajem 19. i početkom 20. stoljeća. *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja* 3(6), 22-43. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/78686>

Tradicionalno vični trgovačkom poslu, Židovi su se uključili u gospodarska, kulturna i politička zbivanja Bjelovara.² U Bjelovaru je 1917. bilo 600 Židova, od čega 6 liječnika, 3 odvjetnika, 8 činovnika³, a u tom broju uglednih Židova valja izdvojiti i jednog tiskara – Lavoslava Weissa. Židovi su i ranije imali važnu ulogu u razvoju bjelovarskog tiskarstva te se može pratiti zasebna linija koju čine Jacob Fleischmann, Lavoslav Weiss i Filip Lipšić.

Bjelovarsko tiskarstvo i bjelovarski tiskari nisu do sada bili dovoljno zastupljeni u povijesnim pregledima, stručnim analizama i sintezama. U radu pokazujemo koliko je najznamenitiji od njih, Lavoslav Weiss, bio zaslužan za razvoj tiskarstva, nakladništva i knjižarstva, a time i za razvoj grada.

Pratimo i analiziramo njegov rad od 1903., kada preuzima tiskaru i knjižaru Jacoba Fleischmanna, pa do 1918., kada mu se gubi svaki trag.

2. MODERNA TISKARA I UZORNO TISKARSKO UMIJEĆE

Godine 1903., nekoliko mjeseci nakon smrti prvoga bjelovarskog tiskara i nakladnika Jacoba Fleischmanna, objavljen je sljedeći oglas u stručnom glasilu *Hrvatski tipograf*: „Tiskara i knjigovežnica u provinciji na vrlo frekventnom mjestu (promet godišnji i do 15 000 for), stan vrlo lijep u kući vlasnika tiskare, daje se u najam 1200 do 1500 for. Najamnina prema pogodbi. Daljnje upute uredništva samo strukovnjaku.”⁴

Tiskaru iste godine preuzima Lavoslav Weiss i ona je u Trgovačkom registru za inokosne tvrtke evidentirana kao „J. Fleischmann nasljed. Lav. Weiss, knjižarski, knjigotiskarski i knjigovežki posao u Belovaru”.⁵ U impresumu se pune tri godine, sve do 1906., navodi slijed preuzimanja i glavne djelatnosti. U objavljenim publikacijama uočavamo oblike poput: Tisak J. Fleischmanna naslj. L. Weiss, a nakon toga, 1906. – 1918. upotrebljavaju se nazivi: Tisak i naklada knjižare Lav. Weiss-a, Naklada knjižare Lav. Weissa, Tiskara Lav. Weiss, Knjigotiskara L.Weiss.

Lavoslav Weiss nastavlja tradiciju visoke kvalitete svih djelatnosti Jacoba Fleischmanna. Uz to, u oglasima se ističe da je tiskara modernizirana, da su nabavljeni novi strojevi te da „tiskara radi na motorni pogon”. Glavnina proizvoda tiskare čine tiskanice

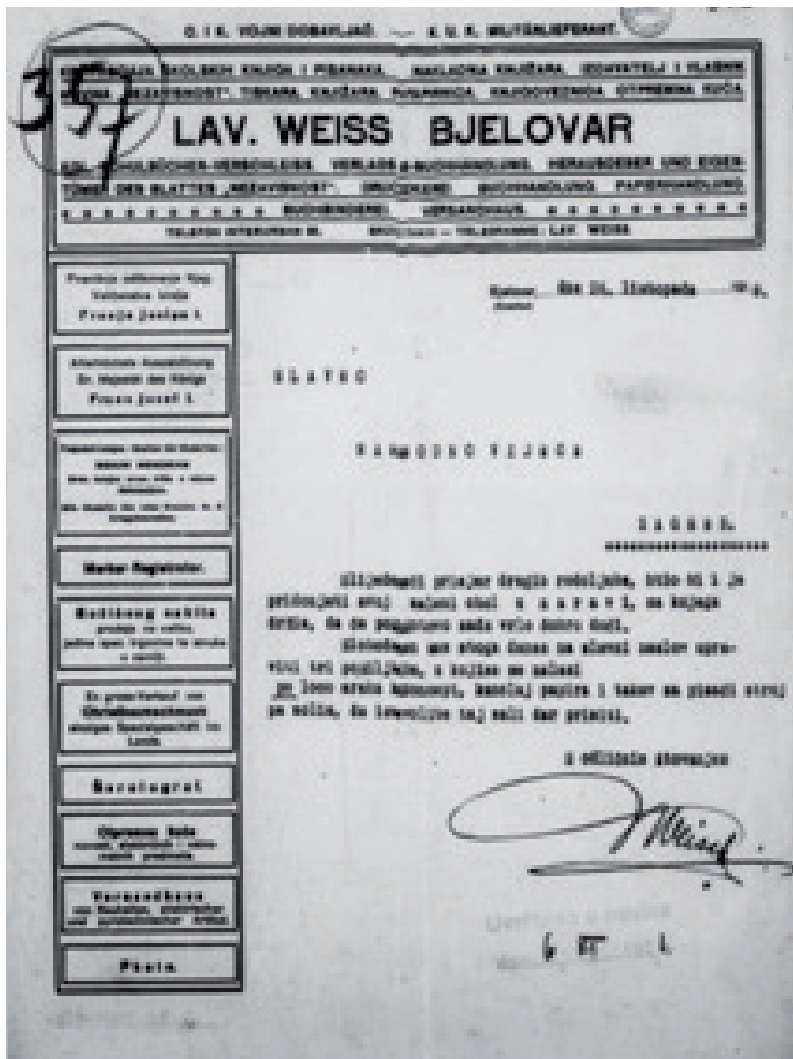
² Kolar-Dimitrijević, M. 2007. Pretvaranje Bjelovara iz vojničkoga u privredno središte od 1871. do 1910. godine. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* (1), 31-53. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/31732>.

³ Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske.1998. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, sv. 3.

⁴ Hrvatski tipograf, 7. veljače 1903., 4.

⁵ DAB. Trgovački registar za inokosne tvrtke od 1876. do 1942., J. Fleischmann nasljednik Lav. Weiss, knjigotiskarski i knjigoveški posao, 1903. R 250-03. Prema: Gerić, B. 2014. Obrti i cehovi u Bjelovaru 1756. – 1945. Bjelovar: Gradski muzej Bjelovar, 106.

za trgovce i javne službene urede, škole, bolnice i društva, a tijekom Prvoga svjetskog rata Weiss postaje i kraljevski vojni dobavljač tiskanica i papira ili „c. i k. vojni dobavljač“⁶

Slika 1. Lav Weiss poklanja Narodnom vijeću SHS 3.000 araka pisaćeg papira. Dokument sadrži i potpis tiskara. Hrvatski državni arhiv, HR-HDA/AJ 148378

⁶ Ovaj podatak može se pronaći u predgovoru knjige *Zorna obuka o bojnjoj službi i nauci tla: priručnik za podčasnike* koju je priredio Stefan Nietsch, nadporučnik u C. i k. Varaždinskoj 16. pieš. puk. Knjiga je objavljena 1916.

Slika 2. Plakat pohvaljen u stručnom glasilu Gutenberg

Među prvim bjelovarskim tiskarima Weiss se ističe i kvantitetom i kvalitetom korištenih ilustracija i fotografija te višebojnim tiskom.

Svoja tiskarska umijeća pokazao je na brojnim izložbama. Znamo da je 1910. sudjelovao na *Prvoj izložbi tiskanica i novina* u Zagrebačkom zboru, organiziranoj u povodu 40 godina Hrvatskoga tipografskog društva.⁷ Njegov je rad cijenjen, pa se u stručnim glasilima navodi njegovo tiskarsko umijeće kao uzor drugim tiskarima.⁸ Mnoga djela objavljena u Weissovoj tiskari obilježena su lijepo oblikovanim znakom tiskare – monogramom. Iako većina knjiga ima mekani uvez, Weiss pažnju kupaca privlači ilustriranim ovitcima i brojnim secesijskim, uglavnom florističkim motivima i viticama. Ovitak primjenjuje i za oglašavanje knjiga tiskanih u svojoj tiskari.

⁷ Prva izložba tiskanica i novina u Zagrebačkom zboru (15. – 31.VIII.). 1910. Gutenberg: grafički strukovni list 2, 15. Dostupno na <http://kgzdzd.arhivpro.hr/> [pristup 21. siječnja 2015].

⁸ Gutenberg: grafički strukovni list. 1913. 4, 134. Dostupno na <http://kgzdzd.arhivpro.hr/> [pristup 21. siječnja 2015].

3. VELIKA KNJIŽARA U MALOME MJESTU

Razvoj bjelovarske knjižarske djelatnosti i oglašavanja odvijao se paradigmatički, pa i ovdje vrijedi tvrdnja: „Hrvatsko je knjigarstvo po njima znatno napredovalo, te čvrst korijen uhvatilo i u najzabitnijim kutovima pojedinih pokrajina hrvatskih. Hrvatski je narod privikao na čitanje i kupovanje hrvatskih listova i knjiga.”⁹

Ne samo tiskara, nego i knjižara Lavoslava Weissa, potpuno nalikuje knjižarama zapadnog razvijenog svijeta onoga vremena. Weiss širi djelatnost knjižare, što možemo zaključiti iz oglasa u kojima se navode usluge knjižare i donose bogati popisi knjiga različitih izdavača. To govori o sve većoj potražnji za knjigama i o razvoju bjelovarskog tržišta knjiga. Trud i mar, borba za svakog čitatelja i želja da se ugodi vidljivi su u svim aktivnostima Lavoslava Weissa. Knjižara se reklamira kao „velegradska“, u njoj se mogu naći knjige iz engleske, talijanske, francuske i nje-mačke književnosti. Uz knjige, nude se i časopisi, note, glazbeni instrumenti, pišaći strojevi, karte, papiri i dr. Širenje kruga čitatelja na ženski dio populacije razvidan je u nabavi velikog broja modnih časopisa. U Weissovoj knjižari 1914. moglo se kupiti sljedeće francuske žurnale: *Pariser Chic*, *Album Parisienne*, *Revue de Modes*, *Revue Parisienne*, *Saison Parisienne*, *Elite*...

Knjižara je središte kulturnih i javnih djelatnosti u gradu: predavanja, glazbenih večeri, programa naprednog građanstva, a tijekom Velikog rata i karitativnih aktivnosti.

Korak ispred svojeg vremena, Weiss u poslovanje knjižare često uvodi novine. Tako u *Nezavisnosti* čitamo: „Knjižara Lav. Weissa u Bjelovaru uredila je posebni izlog za ‘Novosti’. U tom se izlogu vide sve novosti koli domaće, toli i strane književnosti, znanosti i umjetnosti. Time se želi slavnom općinstvu pružiti prilika, da se na lahki i pregledni način uputi u sve, što je nova izišlo u svijetu. Izlog je označen s napisom ‘Novosti’, te će u njemu dnevno prispjele knjige, časopisi, slike i muzikalije mijenjati.”¹⁰

Od brojnih naprednih, pa čak i za današnje vrijeme neobičnih knjižarskih usluga, svakako je najneobičnija ona kojom Lavoslav Weiss u knjižici *Kako se spravlja bugarski jogurth* nudi uslugu nabave i dostave jogurta. Naime, u knjižici uz recept stoji napomena da je tiskar i nakladnik te knjižice voljan dostaviti „friški jogurt“ kao osnovnu namirnicu za spravljanje bugarskog jogurta.¹¹

⁹ Klaić, V. 1922. *Knjižarstvo u Hrvata: studija o izdavanju i širenju hrvatske knjige*. Zagreb: Tisak i naklada Knjižare St. Kugli, 51.

¹⁰ Novotarije. *Nezavisnost*, 3. siječnja 1914. 5.

¹¹ Schnurpfeil. S. *Kako se kod kuće pripravlja bugarski joghurt*. U Bjelovaru: Naklada knjižare Lav. Weissa, [s. a.], str. 14.

4. TISKARSKA I NAKLADNIČKA OSTAVŠTINA LAVOSLAVA WEISSA

U nedavno objavljenoj knjizi *Pregled bjelovarskog tiskarstva do 1940. godine*¹² zabilježeno je 156 bibliografskih jedinica knjiga, novina i časopisa tiskanih u Weissovoj tiskari, što upućuje na zaključak da je ta tiskara imala najvažniju ulogu u proučavanom razdoblju, a njezin vlasnik bio je uključen u cjelokupni kulturni, politički i gospodarski život grada i županije. Upravo se kroz Weissovu tiskarsku i nakladničku djelatnost može iščitati i bjelovarski (zavičajni) intelektualni krug početkom 20. st., kojemu je pripadao i sam tiskar. Bogata tiskarska ostavština Lavoslava Weissa ogleđa se ne samo u broju nego i u različitim vrstama tiskanih publikacija: književnim djelima, stručnim knjigama, kalendarima, službenim publikacijama, izvješćima, novinama, časopisima.

4.1. Književna djela zavičajnih autora

Weiss je imao ključnu ulogu u razvoju zavičajne književnosti. Omogućio je objavljivanje djela zavičajnih književnika, poticao ih na rad i pomagao njihovoj afirmaciji i promidžbi. Zavičajni književnici pišu većinom kraće radove, pripovijetke, humoreske i dramolete, a među autorima najzastupljeniji su bjelovarski učitelji i profesori. Bez većih umjetničkih pretenzija, ta su djela najčešće usmjerena na pouku i odgoj čitatelja. Književna produkcija zavičajnih autora mogla bi se gotovo potpuno svesti na prosvjetiteljske ideje o ulozi književnosti koje se najjasnije očituju u sintagmi „odgoj naroda preko inteligencije“.¹³

No bez obzira na sve nabrojeno, Weissovo tiskarstvo pokazuje da početkom 20. stoljeća književni život buja i u malim sredinama, gdje nastaju i važna književna djela.

Naprimjer, književnik Ivan Lepušić pisao je pjesme, crtice, moralno-poučne pripovijetke, basne i romane. Pridonio je razvoju hrvatske književnosti u Bosni i Hercegovini. Prevođen je na češki, slovački i slovenski jezik. Lavoslav Weiss objavljuje tri njegove knjige: *Borje i omorje* (1905.; 1925.), *Čemprez i ruže* (1907.), *Poljsko cvijeće* (1907.). Nadalje, Josip Stjepan Jankač u vrijeme dok je službovao kao učitelj u Grabrovnici objavljuje u Bjelovaru tri knjige: *Jutarnje kapljice*, zbirku ljubavnih i domoljubnih pjesama (1906.), *Petar Preradović: život i pjesme* (1909.) i zbirku kratkih kazališnih komada *Veseloj publici* (1910.). Književnik Lujo Varga Bjelovarac objavljuje *Zlatna zrnca za*

¹² Renić, Z.; Gatalica, T. 2016. *Pregled bjelovarskog tiskarstva*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

¹³ Grigić, M., 2008. „Svadbene neprilike“ – dramski prvijenac Franje Sudarevića. Dani Hvarškoga kazališta: *Grada i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 34(1), 111-120. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/72874>.

hrvatska srca (1913.), a Ivša Dragovečki Bošnjak (Ivan Bošnjak) djelo *U višim sferama* (1915.). Pripovjedač i pedagoški pisac Aleksandar Kešuc u svojim je pripovijetkama zaokupljen socijalno-psihološkom i moralnom tematikom, a u pripovijesti *Pod stare dane* „živahnom naracijom, prožetom grotesknim opisima i duhovitim karakterizacijama, tematizira život siromašne i napuštene djece“.¹⁴

4.2. Ratna tematika

Weissova tiskara najveći zamah bilježi tijekom Prvoga svjetskoga rata. Ne čudi što posebno mjesto u njegovoj tiskarskoj produkciji zauzimaju književna djela s ratnom tematikom: i poezija i proza. Izdvajamo radove književnika Franje Sudarevića: *Crtice iz života* (1915.); *Čudan slučaj i druge ratne pripovijetke* (1916.); *Nove ratne pripovijetke* (1916.). Fran Pilek, književnik i učitelj u Nižoj pučkoj školi u Klokočevcu i Draganu kraj Čazme, objavljuje dvije knjige ratne tematike: *Bojni zvuci* (1916.) i *S moje česme* (1916.). U Weissovoj tiskari objavljena je i zbirka ratnih izvješća, novinskih članaka, pisama s bojišta i sjećanja vojnika pod nazivom *Hrvati u ratu za slobodu 1914./1915.* (1915.) u kojoj se veliča junaštvo hrvatskih pukovnija i hrvatskog naroda u Velikom ratu. U knjizi se često spominju podvizi 16. pješačke varaždinske pukovnije. A Stjepan Filipović, gefrajter ili podoficir te pukovnije, u Weissovoj tiskari objavljuje dvije zbirke pjesama: *Graničarske ratne pjesme i Nove graničarske ratne pjesme*.

4.3. Prijevodna literatura

Prijevodna literatura važna je u razvoju bjelovarske kulturne sredine jer je bila spona s razvijenijim sredinama i pomak na području znanosti, književnosti i estetike.

Weissovi prethodnici, Jacob Fleischmann i Adolf Kolesar, uglavnom su objavljivali prijevode iz njemačke i austrijske književnosti, i to za čitatelje koji su obrazovani u njemačkom duhu i na njemačkom jeziku. Weiss je napravio velike pomake na tom području, pa je objavljivao prijevode tada najpopularnijih svjetskih književnika – Gogolja, Swifta, Schmidta, Strindberga i drugih. Često su to prvi hrvatski prijevodi, a ponekad i jedini prijevodi do sada.

Tako je Weiss 1918. tiskao *Odabrane nordijske novele* u prijevodu Vladimira Babića (1898. – 1979.). Babić je poznat po prijevodima ruskih klasika, posebno Tolstoja i Turgenjeva. U toj knjizi objavljeni su njegovi prijevodi norveških i švedskih pisaca, a neke su novele prvi put prevedene na hrvatski jezik. Zahvaljujući i Weissu, velika književna imena poput Augusta Strindberga, Knuta Hamsuna i Selme Lagerlöf dolaze do hrvatskih čitatelja.

¹⁴ *Hrvatski biografski leksikon*. Zagreb: LZ Miroslav Krleža, 2009., sv. 7, 284.

Kad je riječ o prijevodnoj literaturi, Weiss je napravio još jedan važan pomak. Uz prijevode djela klasika književnosti, poznatih i priznatih autora, započinje objavljivati i trivijalnu književnost – knjige za zabavu i razonodu. Prijevode književnih djela stranih autora Weiss uglavnom objavljuje u nakladničkoj cjelini *Knjižnica za pouku i zabavu*.

4.4. Knjige za djecu i mlade

Nedovoljno je poznata i premalo istražena činjenica da je u Bjelovaru početkom 20. stoljeća Lavoslav Weiss objavio prve slikovnice¹⁵, a jedini podatak o tome može se pronaći u oglasu nakladnika. Slikovnice se reklamiraju kao „nerazorive“, a njihova cijena iznosila je od 60 novčića do krune i pol. Termin „nerazoriv“ vjerojatno upućuje na leporello-slikovnice, odnosno slikovnice s kartonskim listovima. Budući da nijedna slikovnica nije sačuvana, ostaju nam nepoznati naslovi, autori i ilustratori Weissovih slikovnica.

Za razliku od slikovnica, dosta znamo o njegovim knjigama za djecu i mlade. Weiss je još 1905. pokrenuo zasebnu nakladničku cjelinu namijenjenu djeci i mladima pod nazivom *Knjižnica za mladež i puk*. Knjige objavljene u toj nakladničkoj cjelini karakteriziraju višebojni tisak i bogate ilustracije. Pretpostavljamo da je Weiss slijedio tada ustaljenu praksu i za ilustracije angažirao njemačke i engleske autore.¹⁶ „Uobičajena je praksa hrv. nakladnika bila da klišeje ili gotove ilustracije naručuju iz inozemstva (Engleska, Njemačka) i potom se dodaje tekst na hrv. jeziku ili se tekst slao u inozemstvo. Kriterij odabira ilustracija bio je češće komercijalne naravi nego što se vodila briga o primjerenosti djeci.“¹⁷

Bogatim ilustracijama u bojama koje zauzimaju cijele stanice (tzv. table) izdvajaju se dvije knjige za djecu: zbirka priča i pjesama *Buffalo i druge pripovijesti* (1915.), koju je napisao književnik i prevoditelj Placido Belavić, i *Gospina slika i druge pripovijesti* (1915.), koju potpisuje Krsto Schmid, njemački katolički svećenik i pisac za djecu. Utjecaj tog autora presudan je za razvoj hrvatske dječje književnosti. Schmid je u Hrvatskoj najobjavljivaniji dječji pisac do 1945. Bjelovarski tiskari Weiss (1915.) i kasnije Lipšić (1936.) objavili su njegove pripovijetke i tako se pridružili općem trendu objavljivanja Schmidovih djela.

¹⁵ Valja imati na umu da je do početka 20. stoljeća u Hrvatskoj objavljeno svega dvadesetak slikovnica. Prema Batinić, Š.; Majhut, B. 2001. *Slikovnice u Hrvatskoj od 1880. do 1945.* Zagreb: Hrvatski školski muzej.

¹⁶ Prema: Batinić, Š.; Majhut, B. 2001. *Slikovnice u Hrvatskoj od 1880. do 1945.* Zagreb: Hrvatski školski muzej, str. 36.

¹⁷ *Hrvatska književna enciklopedija*. 2012. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, sv. 4 (S-Ž), 84-85.

Znakovito je da je velik broj djela za djecu i mlade tiskan tijekom Prvoga svjetskog rata. Rat je imao velik utjecaj na osnovnoškolske i srednjoškolske prilike u Bjelovaru. Javljale su se brojne teškoće u organizaciji nastave, povećavao se broj djece bez obveza i nadzora. Gimnazijska zgrada bila je neko vrijeme pretvorena u vojnu bolnicu, mobilizacija je zahvatila i nastavno osoblje, ili su pojedini učitelji i profesori bili angažirani u drugim gradskim službama. Bjelovarsko-križevačka županija na čelu s velikim županom dr. Ladislavom Labašem angažirala se u zbrinjavanju gladne djece iz Istre.¹⁸ Pojačano objavljujući knjige za djecu i mlade, i Weiss je nastojao ublažiti izražene probleme tijekom Velikog rata.

Naposljetku valja zaključiti da objavljivanje djela iz područja dječje književnosti ukazuje na nekoliko važnih činjenica:

- visoku razinu čitateljske kulture u gradu
- širenje kruga čitatelja na djecu i mlade
- visok stupanj razvijenosti bjelovarskoga tržišta knjiga
- i, svakako, tiskarsku vještinu L. Weissa.

4.5. Stručne knjige

Publikacije koje je Lavoslav Weiss tiskao i objavljivao bile su tematski i sadržajno raznolike i gotovo da nema područja koje nije bilo zastupljeno. Formom prednjače udžbenici i priručnici, pri čemu valja napomenuti da su oni imali i za Grad i za Županiju šire društveno značenje nego što je to obično nastavno pomagalo. Autori tih publikacija bili su gimnazijski profesori, liječnici, odvjetnici ili najobrazovaniji društveni sloj.

Na temelju Weissove tiskarske djelatnosti može se iščitati gospodarski i kulturni razvoj grada, ali i nekoliko gorućih problema: loše zdravstveno stanje velikog dijela stanovništva, posebice seoskog, slaba prehrana i stanovanje, učestale epidemije zaraznih bolesti te primitivna obrada zemlje. Nadalje, vidljivo je nastojanje Lavoslava Weissa i grupe entuzijasta da promijene to stanje, pri čemu su slijepo vjerovali u moć obrazovanja, znanosti, tehnike i tehnologije, koji su, po njima, bili odlučujući faktori razvoja i napretka.

Pregledi tiskanih publikacija, svojevrсни knjižarski katalozi, olakšavaju uvid u tiskarsku produkciju. Iako su svi prvi bjelovarski tiskari objavljivali kataloge, ipak se preglednošću i sadržajem ističu katalozi Lavoslava Weissa. U predstavljanju stručnih publikacija zato ćemo se djelomično koristiti Weissovom klasifikacijom.

¹⁸ Kolar-Dimitrijević, M. 2006. Zbrinjavanje gladne istarske djece tijekom Prvoga svjetskog rata u Križevcima i okolici. *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci*, VIII(1), 14-25. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/9003>.

4.5.1. Povijest, biografije

Za zavičajnu povijest važna je knjiga *Povijest Garić grada* (1916.) Milana Grkčevića, učitelja u Oštrom Zidu, selu kraj Garešnice. Grafičkim dizajnom, ilustracijama i opremom ističe se biografsko djelo Radovana Grbe, *Za kralja i dom* (1908.). Riječ je o knjizi u kojoj su objavljene slike, životopisi i crtice o 230 hrvatskih generala, a tiskana je u povodu 60-godišnjice vladanja kralja Franje Josipa I.

4.5.2. Medicina, zdravstvo

U vrijeme djelovanja Lavoslava Weissa javno zdravstvo doživljava svoj puni procvat, a u središtu interesa medicinske struke nije toliko zdravlje pojedinca koliko zdravlje cjelokupne populacije, posebno seoske. Medicinske pouke govore o najučestalijim bolestima toga vremena i savjetuju kako se zaštititi od njih. Najveći zdravstveni problem na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće bile su zarazne bolesti, pa tako Weiss objavljuje uglavnom male knjižice, velikih i često ponovljenih naklada, koje služe obrazovanju šireg kruga stanovništva.

Od javnozdravstvenih knjižica posebno je popularna bila knjiga dugogodišnjega županijskog fizika (liječnika) dr. Vilima pl. Peičića *Pučka predavanja o zaraznim bolestima i njihovu suzbijanju* (1914.; 1914., prošireno izd.; 1915., prošireno izd.). Ta je knjižica vrlo dobro prihvaćena i izvan granica Bjelovarsko-križevačke županije, pa je njezino prvo izdanje brzo rasprodano i ponovo otisnuto. Knjižica se uvelike i reklamirala.

„Pa zato treba, dase ta knjižica u stotine, hiljada primjeraka proširi u našem narodu. Nek se školskoj djeci darom daje ta jeftina je, stoji 12 filira. To je štivo za školsku djecu, to je lijepa božićnica, a ne kojekakove strašne priče i nek mi se oprostí bedastoća o Indijancima i što ti ja znam, čime si gdje-koje dijete utaložuje žedju za štivom. I Općinska poglavarstva bi trebala tu knjižicu dra. Peičića naručiti i dijeliti narodu. Uložít će malenu glavnicu, ali će biti veliki kamati i korist je neprocijenjiva. Narod se ima podučavati, a tomu će mnogo doprinijeti navedena knjižica. To je takva knjižica, što se sama sobom preporučuje.“¹⁹

Vilim Peičić u Bjelovar dolazi 1894. i tu ostaje sve do smrti 1937. Osim kao kraljevski županijski fizik i zdravstveni savjetnik, radi i kao zavodski liječnik bjelovarske Gimnazije i profesor higijene.

Javnozdravstvene teme bile su područje interesa i znamenitog liječnika, neko vrijeme i kraljevskoga zemaljskog zdravstvenog savjetnika Frana Gundruma Oriovčanina, gradskog fizika, pisca i prevoditelja. Objavio je brojne knjižice, među kojima se ističe *Alkohol – otrov* (1904.). Bila je to prva stručna knjiga koju je Weiss tiskao.

¹⁹ Gundrum [Oriovčanin Fran]. Pučka predavanja o zaraznim bolestima i njihovom suzbijanju. *Nezavisnost*, 5. prosinca 1914., 5.

Zanimljivo je da se početkom 20. stoljeća intenzivira i kult mladosti i ljepote. U potrazi za receptom koji bi osigurao dugovječnost, Weiss primjećuje da velik broj stogodišnjaka živi u Bugarskoj i zaključuje da za dugovječnost treba jesti što više bugarskog jogurta. Zato tiska knjižicu o izradi tog čarobnog napitka, a ujedno nudi i nabavu glavnih sastojaka koji se mogu kupiti u njegovoj knjižari.

4.5.3. Poljoprivredni priručnici, kemija

Iako krajem 19. stoljeća dolazi do velikih promjena i razvoja nepoljoprivrednih djelatnosti u Bjelovarsko-križevačkoj županiji, a grad Bjelovar postaje središte obrta, trgovine, manufaktura, prve industrije, prometa i obrazovanja, ipak je Bjelovar i bjelovarski kraj još uvijek izrazito poljoprivredan i većina stanovništva bavi se tom djelatnošću.²⁰ Weissova tiskarska, nakladnička i knjižarska djelatnost usmjerena je na:

- djela i autore koji govore o reformi i modernizaciji poljoprivrede i srodnih područja
- djela namijenjena obrazovanju stručnih djelatnika
- djela namijenjena obrazovanju seoskog stanovništva.

U Županiji se oblikuju obrazovne ustanove i reorganiziraju stručne škole i učilišta, a posebnu važnost ima Kraljevsko gospodarsko i šumarsko učilište u Križevcima²¹ koje direktno potiče tiskarsku djelatnost. Osnivaju se i zimske gospodarske škole na kojima predavanja drže profesori iz Križevaca. Takve su škole održane u Sv. Ivanu Žabnom (1909.), Koprivnici (1910.), Vrbovcu (1911.) i ponovno u Sv. Ivanu Žabnom (1912.).²² Upravo za njihove potrebe Lavoslav Weiss pokreće nakladničku cjelinu pod nazivom *Knjižnica za zimske gospodarske škole*. U toj cjelini objavljuje predavanja iz ratarstva, bilinogojstva, livadarstva i govedarstva koja su održali Andrija Lenarčić i Ljudevit Prohaska. Profesor i ravnatelj na Gospodarskom učilištu u Križevcima Andrija Lenarčić objavio je *Predavanja iz ratarstva, bilinogojstva i livadarstva* (1909.), a profesor na Gospodarskom učilištu u Križevcima Ljudevit Prohaska objavio je *Predavanja iz stočarstva* (1910.).

U Weissovoj nakladničkoj cjelini *Gospodarska knjižnica* objavljeno je nekoliko priručnika za domaćinstva, među kojima se ističe knjiga Josipa Zupanca *Konzerviranje voća i različenoga povrća za domaću uporabu : sa 30 slika* (1913.). Ta je knjiga u Sloveniji

²⁰ Tako primjerice 1931. godine na Bjelovarsko-križevačkom području ima 362.769 stanovnika, od toga 310.091 poljoprivrednog (85,5%) i 52.678 nepoljoprivrednog stanovništva. Prema: Karaula, Ž. 2014. Organizacija i djelovanje „Gospodarske sloge“ u Bjelovaru i okolici (1935. – 1941.). *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 25, 554.

²¹ Podsjetimo da Kraljevsko gospodarsko i šumarsko učilište u Križevcima slovi kao najstarije gospodarsko učilište u Hrvatskoj i Slavoniji. Prema: Ređep, Milivoj. 1994. *Gospodarska izobrazba u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zbornik radova (Fakultet organizacije i informatike Varaždin), 18, 58.

²² Ređep, M. 1994. *Gospodarska izobrazba u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zbornik radova (Fakultet organizacije i informatike Varaždin), 18, 68.

postala pravi hit i doživjela je nekoliko izdanja. Autor piše da je knjiga objavljena u Hrvatskoj zaslugom Lavoslava Weissa, koji ju je tiskao nakon pohvalnih kritika hrvatskih listova.

Tijekom Prvoga svjetskog rata, kada u prvi plan dolaze egzistencijalistička pitanja, Weiss nastavlja objavljivati poljoprivredne priručnike. Kao primjer navodimo knjižice *Suncokret i njegova vrijednost u narodnom gospodarstvu* (1916.) i *Krumpir, sočivo i voće* (1916.).

Početak 20. stoljeća kemija je imala najvažniju ulogu među prirodnim znanostima. Weissov veliki nakladnički i tiskarski pothvat bio je objavljivanje knjige njemačkog kemičara i nobelovca Wilhelma Ostwalda *Uputa u kemiju: za svakoga: sa 74 slike* (1912.) u prijevodu Gustava Fleischera.

4.5.4 Priručnici za obrazovanje odraslih

U Bjelovaru je, kao i u ostalim krajevima Kraljevine Hrvatske i Slavonije krajem 19. stoljeća²³, bio velik broj nepismenih stanovnika, pa se ulažu naponi u opismenjivanje odraslih. Pismenost je postala prihvaćeno mjerilo razvoja, napretka, statusa i, napokon, pokazatelj pripadnosti zapadnom društvu, pa napredno građanstvo kroz udruženja i klubove nastoji ubrzati proces opismenjivanja. Organiziraju se stručna predavanja i popularni tečajevi za nepismene, takozvani analfabetski tečajevi. U suzbijanju analfabetizma izuzetno je aktivno Hrvatsko društvo za pučku prosvjetu, a podružnica toga društva osniva se i u Bjelovaru.²⁴ Lavoslav Weiss uvelike sudjeluje u svim aktivnostima – donira knjige, u njegovoj se knjižari prikupljaju donacije i okuplja grupa istomišljenika. Temelje rada na opismenjivanju odraslih u Bjelovaru postavio je profesor Kraljevske realne gimnazije Mile Petranović. Profesor Petranović napisao je dvije knjige o Gabelovoj metodi učenja čitanja i pisanja: *Početnica za analfabete po Gabelovu sustavu* (1905.) i *Rukovodj k najnovijoj uputi u čitanju i pisanju* (1905.). Weiss je uz udžbenik i priručnik tiskao i garnituru od 10 zidnih tabli za potrebe poučavanja nepismenih. Zidne table nisu sačuvane, a da su tiskane, može se saznati iz Weissovih oglasa.

Uz knjige Mile Petranovića, Weiss tiska još jednu knjigu namijenjenu poučavanju odraslih. To je *Početnica njemačkoga jezika za odrasle* (1917), koju je sastavio Milorad Tučkarić.

²³ Krajem 19. stoljeća Kraljevine Hrvatska i Slavonija imaju 77,9% odraslog nepismenog stanovništva.

²⁴ U Bjelovaru se 1906. osniva podružnica čiji su povjerenici bili financijski činovnici Ivan Švrljuga i Milan Krleža te gimnazijski profesor Dragutin Poljugan. Uslijedilo je osnivanje Hrvatske pučke knjižnice. Početni fond od 50 knjiga, uglavnom književnih djela, darovao je tiskar Lavoslav Weiss. U svibnju 1912. objavilo je uredništvo lokalnih novina *Nezavisnost* poziv za prikupljanje knjiga, a traži se i konačno rješenje pitanja javne pučke knjižnice u Bjelovaru.

4.5.5. Ostalo

Lavoslav Weiss ostat će zabilježen i kao tiskar koji je objavio prvu knjigu o upravnom pravu na hrvatskom jeziku. *Upravno pravo Kraljevina Hrvatske i Slavonije s obzirom na Ustav* (1911.) napisao je Ivan Žigrović Pretočki, pravnik po struci, koji je 1894. – 1903. bio tajnik Bjelovarsko-križevačke i Varaždinske županije, zatim tajnik Zemaljske vlade Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, pa banski savjetnik pri Zemaljskoj vladi. Ta opsežna knjiga ima 640 stranica, a izdvaja se i po tome što je jedna od rijetkih koja na naslovnoj strani ima oznaku o zaštiti autorskog prava.

Malo je poznato da je jedina knjiga Janka Bačića tiskana u Weissovoj tiskari. Taj profesor filozofije i filologije predavao je u bjelovarskoj gimnaziji filozofiju te grčki i latinski jezik u razdoblju 1893. – 1902. i 1914. – 1924. Bačić je bio poliglota, poznavao je sve slavenske jezike i većinu europskih. Pisao je crtice, basne i aforizme te rasprave i članke iz filologije, pedagogije i filozofije i objavljivao ih u listovima i časopisima. U *Nezavisnosti* je objavljivao pod pseudonimom Ljubo Istinković (1918./1919., 1930.). *Listovi zaboravljenog filozofa* (1918.) jedino je njegovo djelo objavljeno kao knjiga, također pod pseudonimom.

5. KALENDARI, SLUŽBENE PUBLIKACIJE, IZVJEŠĆA

Najveću financijsku dobit Weiss je imao od tiskanja kalendara i godišnjih izvješća škola i Županije. Te publikacije danas su nezaobilazni, vrijedni i iscrpni dokumenti za proučavanje zavičajne povijesti, kulture i svakodnevnog života.

Prva publikacija koju je Weiss tiskao u Bjelovaru bilo je upravo godišnje izvješće Kraljevske realne gimnazije (1903.). On do 1918. tiska sva gimnazijska izvješća, ukupno njih šesnaest. Izvješća su bila sadržajno raznolika i donosila su podatke o školi, knjižnici, zaposlenicima, učenicima i programima, a sadržavala su i stručne/znanstvene rasprave iz različitih područja.

Godišnja županijska izvješća donosila su detaljne podatke o stanju u upravi i financijama, o kretanju stanovništva, školstvu, društvima, zdravstvu, veterinarstvu, gospodarstvu, zadrugarstvu, trgovini i obrtu, sajmovanju, industriji, šumarstvu i građevinarstvu. Od 1903., kada otvara svoju tiskaru, pa do 1917. Weiss je tiskao trinaest županijskih izvješća. Tiskanje tih publikacija bilo je vrlo zahtjevno. Ne samo da su izvješća bila vrlo opsežna nego gotovo sva sadrže grafičke prikaze otisnute na presavijenim listovima različitih veličina.

Jednakovrijedan izvor za istraživače jesu tiskana pravila, izvješća, spomenice i ostala građa bjelovarskih društava, udruga, općina, bratovština. Sva društva imala su zakonsku obvezu tiskati pravila, što je bio dodatni poticaj razvoju tiskarstva u Bjelovaru, pa i Weissove tiskare. Najviše takvih publikacija vezano je za rad Hrvat-

skog sokola, Hrvatskoga građanskog streljačkog društva i bjelovarskoga Dobrovoljnog kazališta, a tiskao ih je Lavoslav Weiss.

Publikacije koje su bile važne za razvoj pismenosti, komunikacije i kulture šireg kruga stanovništva i koje su donosile najveću zaradu tiskarima bili su kalendari. Weiss je kalendare tiskao zasebno kao ilustrirane, hrvatske, pučke, ratne, ali i kao priloge tjednicima. U razdoblju 1903. – 1918. Weiss je tiskao sve bjelovarske kalendare. Dugo je održao i praksu objavljivanja kalendara na njemačkom jeziku, ali su ti kalendari sačuvani u malom broju primjeraka i godišta. Weissovi kalendari imali su ustaljenu strukturu i nakon uvodnog kalendarskog dijela slijedili su književni i stručni prilozi različita sadržaja. Kalendari su važni za razvoj zavičajne književnosti i afirmaciju književnika, popularizaciju znanosti i obrazovanje stanovništva. U njima pronalazimo velik broj fotografija, planova gradova, reklama i oglasa, pa su kalendari još jedan pokazatelj tiskarskog umijeća Lavoslava Weissa.

6. NOVINE I ČASOPISI

U Weissovoj tiskari izlazilo je šest naslova novina i časopisa u kojima je Weiss bio urednik i nakladnik (vlasnik). Jedina iznimka bio je Vitojevićev mjesečnik *Praktični učitelj*, u kojem se Weiss javlja samo kao tiskar.

Sam Weiss pokrenuo je dvoje novine: *Bjelovarski Vijesnik* i *Nezavisnost: bjelovarsko-križevački vjesnik*. *Bjelovarski Vijesnik*, odnosno *Bjelovarsko-križevački vjesnik*, izlazio je u razdoblju 1904. – 1906. Prvi je to bjelovarski tjednik na čijim naslovnim stranicama nalazimo reprodukcije fotografija. Tiskar i vlasnik bio je Lavoslav Weiss, urednik najprije Ljudevit Sorman, a od 1905. Lavoslav Weiss.

Nezavisnost je jedan od najvažnijih županijskih tjednika koji kontinuirano izlazi 1906. – 1935. Prvi vlasnik i tiskar *Nezavisnosti* jest Lavoslav Weiss, a odgovorni urednik dr. Lavoslav Schick. Kao urednik Weiss se punih devet godina bori za nezavisno novinarstvo, slobodu tiska, jačanje pokrajinskih glasila, a tijekom Prvoga svjetskog rata pravovaljano informira o ratnim zbivanjima. U tom razdoblju, uza standardni format tjednika, Weiss svaki dan tiska i letak *Vijesti sa ratišta*, koji donosi najnovije informacije iz ratom zahvaćenih područja.

Iz članaka objavljenih u *Nezavisnosti* saznajemo da se u Weissovoj knjižari sakuplja humanitarna pomoć (posebno za ratnu siročad), a nudi se i besplatna usluga pisanja pisama vojnicima. „Svatko, koji bi želio, da se javi svojem vojniku, a ne može bud s kojega razloga sam pisati, neka se potruži u knjižaru Lavoslava Weissa, gdje će mu se besplatno i odmah napisati pismo, kako čega. kazivati u pero, te ispravno adresirati i na poštu poslati. Tako ne će nitko doći u nepriliku, da će mu biti sin, suprug ili otac na ratištu bez ikakovoga glasa i vijesti od kuće. (...) Evo dva svetka, složite se, pa podjite dne 17. i 18. o. mj. prigodom Previšnjeg rodjendana sakupljati

cigare, cigarete, duhan, nepokvarlve jostvine Ltd., što ćemo ih poslati našim sehcnerima za okrepu. Naše će uredništvo rado skrbiti za otpremu ovih predmeta.”²⁵ U *Nezavisnosti* se isto tako redovito oglašavala smrt svakog poginulog pripadnika 16. pukovnije te vrijeme pogreba ako je poginuli dopremljen u Bjelovar ili u okolna sela.

Općenito, za Weissa novine imaju višestruku ulogu: edukacijsku, gospodarsku i političku. Njegove novine objavljuju raznolike sadržaje, od lokalnih, regionalnih i nacionalnih do međunarodnih, a tematski pokrivaju priloge iz područja demografskog, industrijskog, gospodarskog, ljekarničkog, trgovačkog i obrtničkog života toga vremena te priloge o vojnoj i vjerskoj povijesti te povijesti Grada i Županije. Brojni su savjeti o poljodjelstvu, mnogo vijesti o školstvu. Sve u svemu, novine su shvaćene kao relevantan izvor informacija, medij političkog opismenjivanja, ali i širenja novih znanstvenih spoznaja i postignuća, razmjene iskustava i savjetovanja. Osobito su zanimljivi prilozi koji govore o prometu, komunalnoj problematici te uredbama Grada i Županije. U novinama su često objavljavani i književni sadržaji: pjesme, priče i romani u nastavcima, putopisi i humoreske. Novine su nudile prostor mladim autorima da se literarno okušaju, objave svoja djela i postignu afirmaciju.

Prave vizionarske projekte Weiss je realizirao kad je riječ o stručnim časopisima. Godine 1913. pokreće *Kinematografski vjesnik*, prvi filmski, kinematografski stručni časopis u Hrvatskoj. Unatoč činjenici da su objavljena svega dva broja, časopis će ostati zabilježen kao prvi kinematografski stručni časopis u državi i kao takav je osigurao svoje mjesto u povijesti. U uvodnom broju urednik i tiskar Lavoslav Weiss ističe da je vjesnik pokrenut jer sve zemlje Austro-Ugarske Monarhije već imaju slične časopise, poneke i više naslova (Austrija 4, Mađarska 2), a u Hrvatskoj je to prvi pokušaj.

Nadalje, godine 1913. u Weissovoj tiskari izlazi i prvi stručni časopis koji se bavi turističkom promidžbom i razvojem turizma, tada zvanom industrija stranaca u Hrvatskoj. Riječ je o *Glasilu za promet stranaca u Hrvatskoj, Slavoniji, Bosni, Hercegovini i Dalmaciji*. Weiss je bio urednik, nakladnik i tiskar tog važnog izdanja. Časopis se dijelio besplatno diljem Austro-Ugarske, Švicarske, Njemačke i Balkana, a naklada je bila nevjerovatnih 10.000 primjeraka. Objavljena su, odnosno u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu sačuvana su samo dva broja.

Treba još spomenuti i mjesečnik za književnost *Vesna*, koji je Weiss pokrenuo 1912. Dio autora sklon je tvrdnji da je *Vesna* isključivo učenički list bjelovarskih gimnazijalaca, među kojima je najaktivniji bio Slavko Ježić. Sačuvana su dva broja toga časopisa u kojemu je Weiss objedinjavao sve uloge u procesu izlaženja: bio je tiskar, urednik i nakladnik.

²⁵ Besplatno dopisivanje sa vojnicima. *Nezavisnost*, 15. kolovoza 1914., 5.

7. SITNI TISAK

Znamo da je Weiss, osim knjiga, novina i časopisa, tiskao i razglednice, prvi tiskani plan grada za potrebe građanstva i turista, zatim plakate, letke i pozivnice ili tzv. sitni tisak. Njegov sitni tisak uzoran je primjer visoke likovne, odnosno vizualne kulture i tiskarske vještine.

Posebno je važan prvi tiskani i turistički plan grada iz 1912. godine. Prema tome planu građani i posjetitelji mogli su se jednostavno orijentirati, a dragocjen je jer je Weiss na njemu označio i ucrtao sve tadašnje javne građevine. Zahvaljujući tome planu, možemo iščitati promjene u odnosu na katastarski plan Srećka Smočinskog iz 1900. godine.

Na planu je pod brojem 52 označena knjižara L. Weissa, a ucrtana je u Ulici Petra Preradovića.

8. HUMANITARNI RAD L. WEISSA I DOPRINOS RADU BJELOVARSKIH DRUŠTAVA

Lavoslav Weiss bio je aktivan u brojnim bjelovarskim strukovnim društvima koja se bore za bolji položaj i obrazovanje, potiču društvenu rasonodu trgovaca i obrtnika i – najvažnije – pružaju pomoć u slučaju bolesti i nezaposlenosti. Godine 1905. Weiss postaje potpredsjednik bjelovarske podružnice Hrvatskoga trgovačkog društva *Merkur*²⁶, a 1909. i tajnik gradskog Udruženja hrvatskih obrtnika.²⁷ Također, sudjeluje u radu Bjelovarskoga kazališta i član je Kazališnog kluba. Jedna od najvećih Weissovih zasluga jest rad u dobrotvornim društvima. Posebno treba istaknuti njegov rad u podružnici Crvenog križa koja je tijekom Prvoga svjetskog rata imala veliku ulogu u pomaganju ugroženih građana, ratne siročadi i vojnika.²⁸ Weiss prikuplja hranu, odjeću, razne potrepštine, ali i novčana sredstva za Ratnu pripomoć. Bjelovarska 16. pukovnija sudjelovala je na drinsko-srpskom bojištu, u Galiciji, Mol-

²⁶ Hrvatsko trgovačko društvo *Merkur* osnovano je 19. siječnja 1873. u Zagrebu s težnjom da radi na poboljšanju socijalnog i ekonomskog položaja trgovaca i privatnih namještenika te da svojom kulturno povijesnom djelatnošću radi na buđenju nacionalne svijesti i omogućujući školovanje trgovačkih naučnika i rad u trgovačkom Zboru na hrvatskom jeziku.

²⁷ Udruživanje hrvatskih obrtnika bilo je važno jer je na njihovu inicijativu donesen Obrtni zakon (1884.). Po tom zakonu trebalo je izraditi i tiskati pravila i statute za svratišta, gostionice, krčme, pivare, rakijašnice, kavane i kavotočja, statute za obrte koji se bave posredovanjem posla, statute za dimnjačarski obrt, statute za obrtnike koji se bave vozarstvom, statute za služnike i nosače i dr.

²⁸ U trenutku izbijanja Velikog rata Crveni križ u Hrvatskoj imao je pedeset podružnica, a posebnu važnost dobiva na temelju carske odluke kojom se skrb za ranjene i bolesne vojnike prenosi isključivo na nadležnost Crvenog križa. Ubrzo se diljem Austro-Ugarske Monarhije, pa tako i na području Hrvatske, pa i Bjelovara, utemeljuju ratne vojne bolnice Crvenog križa kako bi mogle izvršavati prije spomenute carske odredbe.

daviji, Bukovini i Italiji. Vrlo brzo dolaze u grad prvi ranjenici, za koje se organiziraju ratne bolnice Crvenog križa²⁹ kojima L. Weiss nesebično pomaže.

O Weissovu vrijednosnom sustavu i humanosti možda ponajviše govori njegov odnos prema vlastitim zaposlenicima. Tako *Hrvatski tipograf* piše: „U Bjelovaru, u tiskarama gg. Weissa i Kolesara, uveden je posljednji zagrebački ratni doplatak. Na želju naime tamošnjih drugova preporučilo je cjenično povjerenstvo spomenutim vlasnicima Tiskara zagrebačko utanačenje, što su oni najsusretljivije prihvatili za cjelokupno svoje osoblje. Plaće bjelovarskih drugova kreću se sada zajedno sa doplacima između 80 i 90 K, a kod pomoćnog osoblja između 35 i 45 K. Pripominjemo, da su opskrbne i životne okolnosti u Bjelovaru daleko povoljnije nego u Zagrebu, te da bjelovarski drugovi stoje sa svojim dohocima pred zagrebačkim drugovima. Bjelovarski vlasnici od vjkada su puni susretljivosti prema svom personalu, što se odražava i time, da redovito rade gotovo sa najvršnjim radnim silama. Izim dobrih plaća, pružaju gg. Weiss i Koleasar svojem radništvu i razne druge pogodnosti.“³⁰

9. KRAJ OBAVIJEN TAJNOM

Velika je nepoznanica što se dogodilo s Lavoslavom Weissom nakon 1918. godine. Čovjek koji je punih petnaest godina bio uključen u kulturni, društveni i javni život Bjelovara i čije se ime nalazilo na gotovo svim tiskanim publikacijama nastalim 1903. – 1918. godine odjednom je netragom nestao. Znamo da njegovu tiskaru nakon Prvoga svjetskog rata nakratko preuzima Miroslav Svoboda, a potom Filip Lipšić. Ali Weiss se više nigdje ne spominje, bar kad su u pitanju pisani dokumenti. Možemo li to dovesti u vezu s činjenicom da je bio Židov? Možda, jer antisemitizam se u Hrvatskoj do sredine 1918. izražavao uglavnom kroz pisanu ili izgovorenu formu, ali sve veće siromaštvo i sve teža situacija u državi dovela je i do ozbiljnijih nasrtaja na Židove pred kraj rata.³¹

²⁹ U Bjelovaru je već u kolovozu 1914. godine započeo tečaj za bolničarke u bolnici Crvenoga križa, koji se nastavio do 13. lipnja 1915. Tečaj su vodili županijski fizik dr. Vilim pl. Peičić i bjelovarski gradski fizik dr. Herman Fischer, a tako izučene bolničarke mogle su raditi u gradskim vojnim bolnicama i vojnim bolnicama na bojnopolju prema tadašnjim uredbama. U Bjelovaru su djelovale u vrijeme Velikog rata tri pričuvene vojne bolnice: Vojna bolnica, bolnica Crvenoga križa i pričuvena bolnica u Gimnaziji. Pritom je vojna pričuvena bolnica u bjelovarskoj Gimnaziji djelovala do svibnja 1916. godine, a bolnica Crvenoga križa u Sokolskom domu do 1918. godine. Bjelovarska vojna bolnica nosila je tijekom Velikoga rata naziv: k. u. k. Stabilen Reservespital in Belovar.

Prema: *Zdravstvo i socijalna zbrivanja u Prvom svjetskom ratu. Program i sažetci* Dostupno na: <http://www.unicath.hr/hks2015/wp-content/uploads/2014/11/Program-i-sa%C5%BEetci.pdf>

Habek, D.; Strugar, V. 2014. *Mortalitet 16. Varaždinske pukovnije u velikom ratu 1914. – 1918.* Zavod za znanstveno-istraživački i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Varaždin. Zagreb – Varaždin, 99-123.

³⁰ Iz pokrajinskih mjesta. *Hrvatski tipograf*, 15. lipnja 1918., 3.

³¹ Dobrovšak, Lj. 2014. Fragmenti iz povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata (1914. – 1918.). *Novi omanut* 21, 4, 1-4. Dostupno na www.zoz.hr/files/omanut124a.pdf.

U Bjelovaru se također s oprezom gledalo na židovsku zajednicu, što se može iščitati iz oštih, pomalo i prijetećih napisa *Tjednika bjelovarsko-križevačkog*, koji je tiskao Adolf Kolesar.

„(...) jer židovska bogoštovna općina drži da je dovoljno izvijestiti hrvatske trikolore na hramu dok se i dalje vjerske funkcije i obredi vrše na njemačkom jeziku. Ovako dalje ne smije ići, jer što se do sada pod jarmom trpilo, ubuduće narod SHS neće podnipošto trpiti (...) mi vjerujemo da je Židove novo doba zateklo neočekivano, jer pak znadu za opravdano ogorčenje, koje zbog njihove dosadanje uloge vlada proti njima, moraju se zahtjevima narodnim pokoriti, dok je vrijeme.“

I dalje u istom članku: „... onaj tudjinac, komu naš jezik i naše svetinje ne prijaju, neka seli onamo, kuda ga srce vuče“.³²

Je li se zbog tih i sličnih napisa Weiss možda odselio iz Bjelovara? Možemo samo nagađati. Ne znamo gdje je i kad je umro. Ne znamo gdje mu je posljednje počivalište. Neka to bude izazov budućim istraživačima.

Zaključak

Bogata tiskarska produkcija danas zaboravljenog knjižara, nakladnika i tiskara Lavoslava Weissa ugrađena je u temelje bjelovarske kulturne povijesti. U svega petnaest godina Lavoslav Weiss uspio je napraviti iznimno mnogo. Knjige tiskane u njegovoj tiskari brojne su, sadržajno raznolike i čine gotovo polovinu svega što je tiskano u Bjelovaru do 1918.

Velik iskorak Weiss je napravio u području periodičkih publikacija gdje je započeo pionirske i vizionarske projekte na području kinematografije i turizma. U strukovnoj zajednici bio je prepoznat i hvaljen zbog svoga tiskarskog umijeća, a njegova moderna i bogato opremljena knjižara stavila je Bjelovar uz bok velikih gradova.

Literatura

Batinić, Štefka; Majhut, Berislav. 2001. *Slikovnice u Hrvatskoj od 1880. do 1945.* (katalog izložbe). Zagreb: Hrvatski školski muzej.

Besplatno dopisivanje sa vojnicima. *Nezavisnost*, 15. kolovoza 1914., str. 5.

Dobrovšak, Ljiljana. 2014. Fragmenti iz povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata (1914.-1918.). *Novi omanut* 21, (4), 1-4. Preuzeto s www.zoz.hr/files/omanut124a.pdf.

Dobrovšak, Ljiljana. 2006. Prva konferencija Zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austrougarske monarhije u Brodu na Savi 1909. godine. *Scrinia Slavonica*, 6(1), 234-266. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/7488>.

³² Židovska bogoštovna općina u Bjelovaru i hrvatski jezik. *Tjednik bjelovarsko-križevački*, 9. rujna 1918., 3.

- Dobrovšak, Ljiljana. 2004. Židovi i njihov utjecaj na transformaciju naselja podravskog više-graničja krajem 19. i početkom 20. stoljeća. *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, 3(6), 22-43. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/78686>.
- Dugački, Vladimir. 2007. Razvoj zdravstvenih ustanova u Hrvatskoj do Prvoga svjetskog rata. *Medicus*, 16(2_Hipertenzija), 251-255. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/32329>.
- Gerić, Božidar. 2014. *Obrti i cehovi u Bjelovaru 1756.-1945*. Bjelovar: Gradski muzej Bjelovar
- Grigić, Marica. 2008. „Svadbene neprilike“ – dramski prvijenac Franje Sudarevića. *Dani Hrvatskoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 34(1), 111-120. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/72874>.
- Gundrum, [Oriovcanin Fran]. Pučka predavanja o zaraznim bolestima i njihovom suzbijanju. *Nezavisnost*, 5. prosinca 1914. 5.
- Habek, Dubravko; Strugar, Vladimir. 2014. Mortalitet 16. Varaždinske pukovnije u velikom ratu 1914.-1918. Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Varaždin. Zagreb – Varaždin, str. 99-123.
- Hrvatski biografski leksikon*. 2009. Zagreb: LZ Miroslav Krleža, sv. 7.
- Hrvatska književna enciklopedija*. 2012. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, sv. 4.
- Hrvatski tipograf*, 7. veljače 1903., str. 4.
- Iz pokrajinskih mjesta. *Hrvatski tipograf*, 15. lipnja 1918., str. 3.
- Karaula, Željko. 2012. *Moderna povijest Bjelovara 1871.-2010*. Bjelovar: Tiskara Horvat; Zagreb: Naklada Breza.
- Karaula, Željko. 2014. Organizacija i djelovanje „Gospodarske sloge“ u Bjelovaru i okolici (1935.- 1941.). *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, (25), 553-572. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/131797>.
- Klaić, Vjekoslav. 1922. *Knjižarstvo u Hrvata: studija o izdavanju i širenju hrvatske knjige*. Zagreb: Tisak i naklada Knjižare St. Kugli.
- Kolar-Dimitrijević, Mira. 2007. Pretvaranje Bjelovara iz vojničkoga u privredno središte od 1871. do 1910. godine. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* (1), 31-53. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/31732>.
- Kolar-Dimitrijević, Mira. 2006. Zbrinjavanje gladne istarske djece tijekom Prvoga svjetskog rata u Križevcima i okolici. *Cris : časopis Povijesnog društva Križevci*, VIII(1), 14-25. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/9003>.
- Majcen, Vjekoslav. 1998. *Hrvatski filmski tisak do 1945. godine*. Zagreb: HDA.
- Medar, Mladen. 2007. Prilog istraživanju povijesti Židova u Bjelovaru. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, (1), 161-177. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/31739>.
- Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske po naseljima*. 1998. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, sv. 3.
- Novotarije. *Nezavisnost*, 3. siječnja 1914., str. 5.
- Prva izložba tiskanica i novina u Zagrebačkom zboru (15 - 31.VIII). 1910. Gutenberg: grafički strukovni list, 15. Dostupno na <http://kgzdzd.arhivpro.hr/> [pristup 21. siječnja 2015].

Ređep, Milivoj. 1994. Gospodarska izobrazba u Hrvatskoj i Slavoniji. *Zbornik radova* (Fakultet organizacije i informatike Varaždin), str. 18.

Renić, Zorka; Gatalica, Tina. 2016. *Pregled bjelovarskog tiskarstva*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Židovska bogoštovna općina u Bjelovaru i hrvatski jezik. *Tjednik bjelovarsko-križevački*, 9. rujna 1918., str. 3.

Lavoslav Weiss's Fifteen Years in Bjelovar

Summary

The paper portrays the printer, publisher and bookseller Lavoslav Weiss, who lived and worked in Bjelovar between 1903 and 1918. This was a period when the city underwent democratisation and modernisation, and when the bourgeois class grew stronger. Hence, the demand for books, journals, newspapers, and printed publications in general increased. The paper confirms that Weiss knew the right way to respond to this demand, and that he thus played an exceptionally important role in the cultural, social, economic and political life of the city.

Keywords: Lavoslav Weiss; Bjelovar; printing; publishing; bookselling.

Mr. sc. Zorka Renić
Medicinska škola Bjelovar, HR – 43000 Bjelovar
zorkarenic@gmail.com

091/1240317
Tina Gatalica, prof.
Narodna knjižnica Petar Preradović Bjelovar, HR – 43000 Bjelovar
gatalica.tina@gmail.com
098/9322278